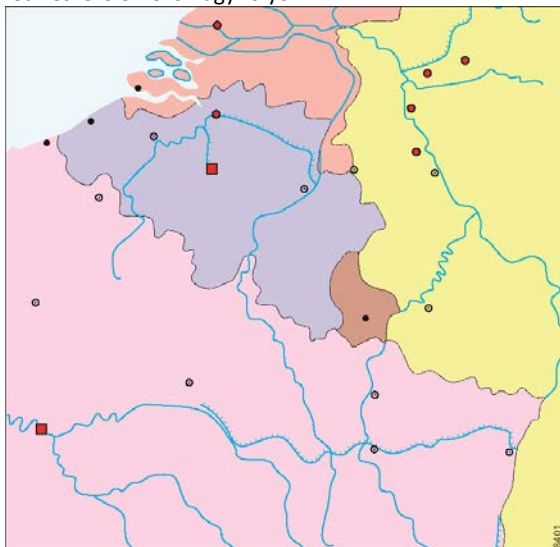

8 FÖLDRAJZI NEVEK

Ferjan Ormeling, Hollandia

Fordította: Gercsák Gábor

A térkép kiváló eszköz arra, hogy megismerjük környezetünket, érzékeljük a távolságot, vagy hogy utazást tervezünk. A térkép megmutatja, földi helyünk miként befolyásolja az éghajlatot és életfeltételeinket. De ezek az összefüggések csak akkor lesznek érthetőek, ha a térképen földrajzi nevek is vannak. Nézzük meg a 8.1. ábrát. A térkép öt, határokkal elválasztott országot, illetve ország-részletet mutat, továbbá városokat, folyókat és csatornákat. Ezek azonban sokat mondanak nekünk. Ugyanis a jelekhez nem tudunk országot, települést és folyókat kapcsolni, mert ezek nincsenek megnevezve. Az ábrázolt alakulatokra csak közvetve tudunk hivatkozni, pl. „a térkép délnyugati sarkában lévő nagyváros”, vagy „a térkép keleti részére érkező nagy folyó”.

8.1. ábra. Földrajzi nevek nélküli térkép.

A 8.2. ábra ettől abban különbözik, hogy földrajzi neveket is tartalmaz. Így már közvetlenül lehet hivatkozni minden térképi alakulatra (kivéve néhány kisebb folyót és csatornát). Például „a térkép délnyugati sarkában lévő nagyváros” egyszerűen megnevezhető, mint Paris [Párizs], és a nagy folyó pedig a Rhine [Rajna]. Most már könnyen tudjuk jellemezni a térképi alakulatok közötti viszonyt. Például: „Liège Brussels [Brüsszel] és Aachen között van”, vagy „Luxemburg délen Franciaországgal, keleten Németországgal, északon és nyugaton Belgiummal határos.” Minden egyes térképi alakulat jellegét könnyen felsorolhatjuk, pl. egy névtárban. A *földrajzinévtár* az adott terület, ország földrajzi neveinek ábécérend szerinti gyűjteménye, amely megadja az egyes alakulatok helyét (pl. földrajzi koordinátákkal – lásd a 9.1. részt), jellegét (város, folyó, csatorna, ország stb.) és hivatalos helyesírását.

Ami a hivatalos helyesírást illeti, először nézzük meg, hogy egy terület topográfiai térképének elkészítéséhez a felmérés idején milyen módszerrel gyűjtik a földrajzi neveket (lásd az 5. fejezetet). A topográfusok felkeresik a különböző helyhatósági hivatalokat, hogy megismerjék a földrajzi alakulatok helyben használt neveit. Esetenként kimennek vidéken a terepre is, hogy a helyiektől kérdezzék meg, ők hogy hívják a közelükben található tavat, hegyet, tanyát vagy erdőt. Az ily módon összegyűjtött neveket egy névbizottsághoz továbbítják, amely testület megvizsgálja, hogy az adott név írása összhangban van-e az ország nyelvének (nyelveinek) hivatalos helyesírási szabályaival, illetve hogy az írott forma kifejezi-e a név helyi kiejtését. Amennyiben mindenki egyetért a név írásmódjával, akkor azt hivatalos névként határozzák meg. Ezt a folyamatot nevezik a *földrajzi nevek egységesítésének*. Minden olyan nevet, amelynek az írását így megállapították, hivatalos listákban közlésteszik, hogy mindenki láthassa, miként kell az adott nevet helyesen leírni.

8.2. ábra. Ugyanazt a területet mutatja, mint a 8.1. ábra, de ezen már szerepelnek földrajzi nevek.

Miután a nevek helyesírását egységesítették, a földrajzi nevek hiperhivatkozásként is szolgálhatnak a földrajzi információk rendszerekben. A településekre vonatkozó statisztikai adatok határfájlokként a települések határaihoz rendelhetőek, ezáltal pedig a statisztikai mutatók digitális térképen bemutatathatók. Az ún. *parsing* eljárás lehetővé teszi, hogy az adatbázisból minden olyan dokumentumot elő tudjunk hívni, amelyben az adott földrajzi név előfordul. De ismét hangsúlyozzuk, hogy ez csakis akkor működik, ha az adott név helyesírásával mindenki egyetért. Nagyon gyakran lehet azzal a problémával találkozni, hogy egy miénktől eltérő nyelvi közösség a miénktől eltérő nevet használ ugyanarra a földrajzi alakulatra.

8.3. ábra. Ugyanaz, mint a 8.1. ábra, de rajta vannak a hivatalosan megállapított helyi nevek (endonimák).

Az olyan, pl. a magyarban használt neveket, mint Bécs, Prága, Hága és Isztambul exonimáknak nevezzük, mert a helyi lakosok hivatalosan Wien, Praha, 's-Gravenhage és Istanbul névvel illetik ezeket a településeket. Az *exonima* egy adott nyelvben használt földrajzi név egy olyan földrajzi alakulatra, amely kívül fekszik azon a területen, ahol ezt a nyelvet széles körben beszélik, és írása eltér az adott területen használt hivatalos nyelv (nyelvek) írásképtől. Wien, Praha, 's-Gravenhage és Istanbul hivatalosan megállapított helyi nevek, azaz *endonimák*. Exonimák gyakran keletkeztek úgy, hogy egy idegen nevet a saját nyelvünkhöz igazítottunk, és ebben az alakban gyakran ezek történelmi-kulturális múltunk részei lettek. Az európai történelemben a napóleoni háborúk egyik nagy ütközete az 1813-ban vívott „lipcsei csata” volt. Ennek a jelentős német városnak a német endonimája Leipzig. A magyar párizsi szó, bár a német eredetű parizer szó is ismert, egyféle felvágottat jelöl, és ez a francia

főváros nevére, Párizsra utal. Az ilyen exonimák természetesen történelmünk részei, de az is érthető, hogy a nevek nemzetközi egységesítésével, vagyis az endonimák használatával a kommunikáció jóval egyszerűbbé válik.

8.4. ábra. Finn exonimák Nyugat-Európában.

Ha ugyanarra az objektumra két vagy több név létezik, a névváltozatot *allonimának* nevezzük. Jó példa erre a német város, Köln. Az endonima Köln; angolul és franciául a név Cologne; hollandul Keulen; spanyolul és olaszul Colonia; csehül Kolín; végül lengyelül Kolonia. Az *allonima* ellentéte a *homonima*: ha ugyanaz a név különböző földrajzi objektumokra utal. A skóciai Perth városnak

ugyanaz a neve, mint Nyugat-Ausztrália fővárosának. Az angliai Birmingham neve ugyanaz, mint az egyesült államokbeli Alabama állam fővárosának a neve. Stratford-upon-Avon William Shakespeare szülőhelye Angliában, az Avon folyó mellett. De a Stratford nevű hely és az Avon folyónév kombinációja előfordul Ausztráliában és Új-Zélandon is. Hogyan tegyünk közöttük különbséget? Ilyen esetekben a neveket ki kell egészítenünk valamilyen információval: Birmingham, Alabama, és Birmingham, Anglia, illetve Frankfurt an der Oder és Frankfurt am Main.

8.1 A földrajzi nevek nemzeti és nemzetközi egységesítése (helynév-standardizáció)

Ideális esetben minden földrajzi objektumot azonosítani lehetne egy olyan névvel, amely csakis az adott objektumé. Ahhoz, hogy ehhez az ideális világhoz a lehető közelebb kerüljünk, először nemzeti szinten kell egységesíteni a földrajzi neveket. Minden ország eldönti, hogy a határain belüli földrajzi neveknél mi a pontos írása, majd ezeket a helyesírási döntéseket eljuttatja az összes országnak (pl. úgy, hogy helynévtárakat ad ki). Ily módon a többi ország lakossága tudni fogja, mik a hivatalos nevek. A következő lépés a nemzetközi egységesítés folyamata. Itt azonban bonyolultabb a helyzet, ugyanis nemcsak különböző nyelveken beszélnek a világon, hanem különböző írásrendszereket is használnak. Az ún. *univocitás* biztosítása érdekében – vagyis minden egyes írásrendszerben minden egyes földrajzi objektumnak csak egyetlen hivatalosan elfogadott (standardizált) neve van – arra van szükség, hogy valamely írásrendszerből a neveket csak egyetlen, hivatalosan elfogadott módszerrel lehessen átírni: az arabból, kínaiából vagy amharából egy másik írásrendszerbe, például a latin betűs írásrendszerbe. Ennek eredményeként az adott nyelvben hivatalosan elfogadott helyi neveket egy másik írásrendszerben is standardizált névként lehetne átírni.

8.5. ábra. Délkelet-Ázsiában használt írásrendszerek: bengáli (Banglades), burmai (Mianmar), thai (Thaiföld), kambodzsai (Kambodzs), laoszi (Laosz), latin (Vietnam) és kínai (Kína) írás (© Menno Bolder).

A 8.5. ábrán bemutatott írásrendszerek többségére az Egyesült Nemzetek Szervezete hivatalos átírási rendszereket fogadott el. Az átírási rendszer neve attól függ, hogy az milyen írásrendszerbe közvetít. A latin betűkkel való átírás neve a *romanizációs rendszer* vagy *romanizálás*. A kínai írásrendszerből a latin betűs írásrendszerbe való átírás neve a *pinjin* (pinjin átírással pinyin), melyet az ENSZ is elfogadott.

8.6. ábra. Délkelet-Ázsia térképén a földrajzi nevek latin betűs átírással (© Menno Bolder).

A 8.6. ábrán látható, hogy sok név esetében a latin betűket különleges jelekkel egészítették ki annak érdekében, hogy ezeknek a betűknek módosítsák a szokásos kiejtését. Sőt néhány betűhöz két jelet is hoztattak (például az *e* betűhöz a Viet Nam névben), de ez inkább kivételesnek számít. Ezek a kiejtést módosító jelek, az úgynevezett *diakritikus jelek*, nemcsak megváltoztatják a név hangzását, hanem a névsorba rendezésre is hatással vannak, mert módosítják az ábécérendet. Például a dánban az olyan neveket mint Amager vagy Als az ábécé első betűje alá rendezik, míg az olyan nevek mint Ålborg vagy Århus a Z betű után következnek.

Az endonimákat egyik nyelvből egy másikba három féle módon írhatjuk át:

- ha mind a két nyelv ugyanazt az ábécét használja, akkor a nevet az egyik nyelvből a másikba változtatás nélkül átvesszük, beleértve minden olyan diakritikus jelet is, amelyet az adott nyelv használ (pl. a lengyel, német, dán) – Warszawa (Varsó), Dresden (Drezda),

- København (Koppenhága). Néhány országban ennek az eljárásnak a neve transzpozíció;
- a nevek átírási kulcsok (táblázatok) alapján „betűről betűre” átírhatók (lásd a 8.7. ábrát is), például cirillről latin betűsre, görögől latin betűsre, arabról latin betűsre. – Москва (Moszkva), Αθήνα (Athína [hagyományos magyar alakja Athén]), الأقصر (Al-Uqşur [hagyományos alakja Luxor]). Ez a folyamat a *transzliteráció*.
- a név hangalakja egy másik nyelvben a saját ábécéjük betűinek kiejtése alapján legalább közelítve visszaadható. Például Kína fővárosának a neve (kínai jelekkel 北京) angolul Beijing (korábban Peiching), magyarul és németül Peking, olaszul Pechino, spanyolul Pekín stb. Ennek a fonetikus, kiejtést visszaadó átírásnak a neve a *transzkripció*.

Nemzeti romanizációs rendszer, 2002					
ა	a	მ	m	ღ	gh
ბ	b	ნ	n	ყ	q'
გ	g	ო	o	შ	sh
დ	d	პ	p'	ჩ	ch
ე	e	ჯ	zh	ც	ts
ვ	v	რ	r	ძ	dz
ზ	z	ს	s	წ	ts'
თ	t	ჭ	t'	ჭ	ch'
ი	i	უ	u	ხ	kh
კ	k'	ფ	p	ჯ	j
ლ	l	ქ	k	ჰ	h

8.7. ábra. Példa az átírási táblázatra. A Grúzia által javasolt grúz–latin betűs átírási táblázat.

8.2 A földrajzi nevek szerepe

A földrajzi nevekkel nemcsak környezetünkre hivatkozunk, hanem azok márkanevekként is megjelenhetnek. Bordeaux, Porto vagy éppen Tokaj neve nemcsak egy francia, portugál és magyar területre utal, hanem ezek sajátos borféléit is kifejeznek. Ezeknek a földrajzi neveknek a használata bizonyos termékekre védelmet élvezhet. Például az aszús borokat csakis akkor szabad tokajinak nevezni, ha a szőlőt a tokaji borvidéken szüretelték, illetve a bort is ott készítették. Hasonlóan kezelendők a földrajzi nevek a sajtok esetében is: az edami sajt és a gouda sajt tipikus holland sajt, míg a gorgonzola és a parmezán sajt olasz sajt fajták. Ezek alapja egy-egy hollandiai és olaszországi földrajzi név.

A legtöbb földrajzi név keletkezése idején még kifejező volt, vagyis a névnek értelmes jelentése volt azok számára, akik a nevet adták. Rio de Janeiro egy brazil folyó neve, amelyet először 1502. január 1-jén láttak meg. Később a folyó nevét átvette a partján kialakult település. Cape Town a holland Kaapstad dél-afrikai város nevének angol fordítása, akárcsak a magyar Fokváros. A települést a hollandok mint élelmiszer-ellátó állomást alapították a 17. században a Jóreménység foka közelében a Hollandiából a Maluku-szigeteki Fűszer-szigetekre tartó holland hajók számára. Némely név igényt fejezhet ki egy területre: Vlagyivosztk, az oroszok fő csendes-óceáni kikötőjének a neve azt jelenti, hogy „uralkodj a Keleten”. A mai Egyesült Államok területén, a Delaware folyó partján a 17. században alapított svéd telep neve „Nya Sverige” (Új-Svédország). Ugyanúgy, mint a többi európai hatalom, a svédek így jelezték óhajukat az észak-amerikai kontinens egy részére. Franciaország igényelte Új-Franciaországot, Anglia Új-Angliát, és Hollandia Új-Hollandiát. Amikor a 17. században a hollandok elsőként érkeztek a mai Ausztráliába, legfontosabb tartományuk után Új-Hollandiának nevezték el a földet. Amikor a britek a 18. század végén igényelték a területet, nem tetszett nekik ez a

holland név, ezért az új, semlegesebben hangzó Ausztrália nevet adták a vidéknek. A név a latin „australis” szóból ered, amely annyit jelent, déli. Vagyis a név a „déli” kontinensre utal.

A nevek jelentést hordoznak. Az „Amszterdam” név a középkori Amstelredamme mai változata, és azt jelenti, gát az Amstel folyón, ahol is egy ilyen nevű kis település alakult ki a 13. században. Vagyis a nevek a település vagy a környezet eredeti helyzetét jellemzik. A -lo végződésű holland nevek (Almelo, Hengelo) erdőirtásos helyekre utalnak; a -koop végződésűek (Nieuwkoop, Boskoop) olyan településekre utalnak, ahol a tőzeges területet lecsapolták és művelésre alkalmassá tették; a -drecht végűek pedig azokra a településekre jellemzőek, amelyeket a középkorban a gátak mellett alapítottak. A magyar Hévíz név elmondja, hogy a város valamikor egy meleg vízű forrás mellé települt. Komló pedig egy vadkomlóval benőtt területen alakult ki. Mint ahogy a személyneveknél, ahol divat, hogy a gyerekeknek pop- vagy filmsztárok nevét adják váltakozva a hagyományos vagy felkapott amerikai vagy francia nevekkel, a városnévadásban is vannak divatok. A nevek tanulmányozásából az is kiderülhet, hogy mikor adták a nevet. A helynevek jelentésével az *etimológia* foglalkozik.

8.3 A név elemei

Egyes földrajzi nevek egy szóból állnak, míg mások többből – pl. London, Börzsöny, illetve Newcastle-upon-Tyne, Bükkszentkereszt (az utóbbiaknál a kiegészítés azért kell, hogy megkülönböztesse a többi Szentkeresztől és más Newcastle nevű várostól). Még ha egy szó egytagú is, lehet, hogy különböző elemekből képződött. Skócia fővárosának a neve, Edinburgh két elemből áll: *burgh* mint erőd névből, illetve az *Eidyn* személynévből, vagyis a név jelentése Eidyn erődje. A megnevezett objektum jellegét leíró szó, esetünkben a -burgh, a földrajzi köznévi (utótag), míg az a szó, amely arra a személyre utal, aki után az erődöt elnevezték, a megkülönböztető (tulajdonnévi)

tag. A magyarban szemléletes példa erre Ferihegy neve. Előfordul, hogy a földrajzi köznévi különírt szó, mint pl. Mount Everest, Loch Ness, Rio Grande, vagy Urak asztala. Máskor a megkülönböztető taggal egybeírta vagy – a magyarban jellemzően – kötőjellel szerepel, pl. Newcastle, Blackpool, Sárospatak, illetve Istállóskő. A megkülönböztető tag és az utótag (mely több nyelvben megelőzheti a megkülönböztető tagot) fontos fogalmak az exonimák kérdésében. Ha egy nevet valamely nyelvből vagy írásrendszerből egy másikba írunk át, akkor a név utótagját időnként a másik nyelven lefordítjuk. Így az Αιγαίο Πέλαγος (Ejéio Pélagosz) görög nevet magyarul Égei-tengernek hívjuk, a мыс Дежнёва orosz név (Szemjon Gyezsnyev orosz utazóról elnevezett fok) magyar megfelelője Gyezsnyev-fok. A Península de Yucatán spa nyol névből magyarul Yucatán-félsziget lesz.

8.4 Történelmi nevek és a névváltoztatási folyamat

A múltban számos olyan földrajzi nevet használtak, amelyek ma már nem hivatalosak és kevésbé ismertek. Ezt okozhatja a nyelv helyesírásának a változása. De oka lehet az is, hogy egy ország elfoglal egy másik országot (vagy annak részét), és saját neveit kényszeríti a meghódított terület földrajzi objektumainak jelölésére. A dekolonizáció is szerepet kaphat, ha a korábbi gyarmattartó által használt neveket az újonnan függetlenné vált nép nyelvén újra cserélik. A 8.8. ábra néhány példával szemlélteti, hogy Afrikában az 1960-as években, a gyarmatok felszabadulásának időszakában miként váltották fel a régi neveket (vörös) új nevekké (fekete). Azok a korábbi földrajzi nevek, amelyeket a mai, helyi hivatalos nevekké váltattak, *történelmi nevek*. Ilyenek történelmi név még pl. Batavia, az indonéz főváros, Jakarta korábbi holland neve; Madras, amely Chennai, az indiai Tamil Nadu állam fővárosának a régi neve; Leningrád, a Balti-tengeri Szentpétervár egykori kommunista neve (oroszul Санкт-

Перепбур, latin betűs átírással Szankt-Petyerburg);
Dunaújváros történelmi neve Dunapentele.

8.8. ábra. Példák az egykori afrikai gyarmatok névváltoztatásaira.

Névváltozások esetén ajánlatos eljárás, hogy a korábbi és az új nevet még egy ideig egymás mellett feltüntetjük, hogy a lakosság hozzászokjon az új névhez, és az új nevet nem ismerő külföldiek is el tudjanak igazodni. Ez a névváltoztatásnál gyakorlati szempont. A névváltoztatási folyamat nem más, mint átgondolt törekvés arra, hogy elsősorban a kommunikáció érdekében befolyásolják a név helyesírását. Lehetnek azonban más célok is: például ha a névadásra gyakorolt hatásokat idegenszerűnek tartják.

8.9. ábra. Részlet egy 1961-es holland iskolai atlaszból. Figyeljük meg a Zuidchinees Bergland és a Zuidchinese zee nevet (Bosatlas, 41. kiadás, 1961).

Névváltoztatásra akkor is szükség lehet, ha a nyelv helyesírási szabályzata megváltozik. Még a látszólag kis változások, pl. a kötőjelek helyett egybeírás egy komoly atlaszban több ezer földrajzi nevet érinthet. Az 1960-as években a holland nyelvben a Zuid (dél) és a kínai szót egybeírták, de 2000-től kezdődően ezeket a szavakat kötőjellel kell kapcsolni (lásd a 8.9. és 8.10. ábrát). Igen

alapos, körültekintő munkát igényel az ilyen, helyesírásban bekövetkezett módosulások átvezetése a térképészeti termékeken. A magyarban a Duna-kanyar név a helyesírási szabályzat 11. kiadásáig (1984), a Visegrádi-hegység és a Börzsöny közötti területet jelentette, de azóta e tájnak a helyes alakja Dunakanyar. A Duna máshol lévő kanyarjainak az írása továbbra is Duna-kanyar.

8.10. ábra. Részlet egy 2006-os holland iskolai atlaszból. (Bosatlas, 53. kiadás, 2006).

Ajánlott irodalom

Akit érdekel a névrajz és a térképészet, keresse fel az ENSZ földrajzi neveket foglalkozó szakértői csoportjának (UNGEKN) a honlapját (<http://unstats.un.org/unsd/geoinfo/ungegn/default.html>) vagy a Nemzetközi Térképészeti Társulás (ICA) Oktatási Bizottságának a honlapját (<http://lazarus.elte.hu/cet/index.html>), ahol a névrajzi tananyag on-line elérhető.

Az UNGEKN tájékoztatást ad továbbá a nemzeti és nemzetközi földrajzinév-egységesítés folyamatáról, közli azoknak az országos hivataloknak a címét, amelyek a földrajzi nevek kezeléséért felelnek, valamint elérhetőek a nemzeti *névrajzi útmutatók*. Ezek az útmutatók eligazítják a térképszerkesztőket és más szerkesztőket, hogy a földrajzi neveket hogyan írják helyesen az adott nyelven, miként foglalkoznak a földrajzi nevekkkel a többnyelvű területeken, illetve azt is meg lehet tudni, hogyan kell kiejteni a neveket.

Az UNGEKN az egész világra kiterjedő földrajzinév-gyűjteményt is készít, amely a <http://unstats.un.org/unsd/geoinfo/geonames/> címen érhető el. Jelenleg ez a lista minden olyan várost tartalmaz, amelynek a lakosságszáma meghaladja a 100 ezer főt, ezen kívül megadja a kiejtésüket is. Minden ország nevét közli az ENSZ hat hivatalos nyelvén (angol, arab, francia, kínai, orosz és spanyol), valamint a helyi nyelven.